

УДК 339.91

Стаканов Р.Д.*

РИНКИ ПРАЦІ КРАЇН СНД: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу еволюції ринків праці в регіоні СНД, дослідженню основних центрів притягання та еміграційних регіонів в рамках СНД, а також передумовам та перспективам поглиблення інтеграції регіонального ринку праці об'єднання.

Ключові слова: ринок праці, міжнародна трудова міграція, СНД.

Статья посвящена анализу эволюции рынков труда в регионе СНГ, исследованию основных центров притяжения и эмиграционных регионов в рамках СНГ, а также предпосылкам и перспективам более глубокой интеграции рынка труда в рамках Содружества.

Ключевые слова: рынок труда, международная трудовая миграция, СНГ.

This article is devoted to analyses CIS labor markets evolution, the study of the major immigration and emigration centers in the region, factors and perspectives of CIS labor market integration.

Keywords: labor market, international.

Актуальність теми дослідження. Після розпаду СРСР більшість країн колишньої наддержави пройшли через економічні рецесії, що, однак не вплинуло на історично сформований ступінь інтеграції ринків праці цих країн. Значні діаспори та великі обсяги міграції, в т.ч. трудової, стали характерним явищем для функціонування ринків праці регіону. При цьому, на теренах СНД почали викристалізовуватись нові та затверджуватись старі центри притягання робочої сили, що було обумовлено політичними та економічними причинами, передусім економічною кон'юнктурою, що сприяла економічному розвитку економік, що базуються на експорті енергетичної сировини, а також демографічними дисбалансами в країнах регіону. Трудова міграція стала для одних країн СНД одним з основних джерел підтримання поточного рівня споживання за рахунок отримання грошових переказів мігрантів, а для інших – джерелом поповнення, а часом заміщення вибулих до більш розвинутих країн, трудових ресурсів.

Аналіз останніх публікацій. Міжнародна трудова міграція, глобальний та регіональні ринки праці зокрема і на теренах СНД, досліджувались рядом українських та зарубіжних науковців, серед яких в першу чергу варто виділити Дж. Борхаса, В. Будкіна, А. Вінтерса, А. Гайдучького, С. Дрінквотера, І. Івахнюка, Е. Лібанову, О.Малиновську, С. Метельова, А. Нестерову, Д. Рата, А. Румянцева, О. Старка, А. Філіпенка, Дж. Флореса, Р. Чамі.

Постановка проблеми. Завданням даної статі є дослідження еволюції ринків праці країн СНД та визначення подальших перспектив інтеграції в рамках регіонального ринку праці СНД.

Результати дослідження автора. В першій половині 1990-х рр. міжнародна міграція в регіоні була прямим наслідком розпаду комуністичної системи в Східній Європі та СРСР.

* кандидат економічних наук, асистент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Створення нових країн в колишньому СРСР та Югославії призвело до того, що мільйони осіб стали де-факто мігрантами (особами іноземного походження на території країн перебування). Так, в рамках колишнього СРСР на момент його розпаду проживало 43 млн. осіб, що проживали поза межами своєї історичної батьківщини. Припинення існування обмежень на рух осіб, що були проваджені з запровадженням «Залізної завіси», призвело до відновлення міграції, що була характерною для регіону для «докомуністичного» періоду, наприклад, відновились міграція євреїв в Ізраїль, а етнічних німців – до ФРН. Також вагомим фактором, що сприяв міграції на початку 1990-х рр. слугували етнічні конфлікти та громадянські війни в ряді країн СНД [6].

З середини 1990-х рр. міжнародна міграція стає поступово все більшою мірою обумовлюватись економічними причинами, оскільки громадяни країн СНД, зважуючи очікувані витрати та доходи від переїзду в іншу країну, сподівались на загальне підвищення рівня життя в наслідок переїзду. Загалом, виникає два ключових напрями міграційний потоків: перший передбачав міграційний рух зі Східної Європи до Західної, а міграція з країн СНД з низьким рівнем доходів, в першу чергу з країн Центральної Азії, відбувалась в рамках самого СНД, в рошу чергу до країн багатими природними ресурсами, в першу чергу до Російської Федерації [6].

Країни СНД з низьким рівнем доходів історично характеризувались меншим рівнем розвитку порівняно з іншими країнами СРСР, особливо цей розрив став характерним в 1980-х рр. Ситуація загострилась в 1990-94 рр., коли ці країни увійшли у фазу глибокого економічного спаду. Незважаючи на початок відновлюючого зростання в другій половині 1990-х рр., чисте створення робочих місць залишалось негативним, особливо повільно створювались робочі місця у легальному секторі економіки. Проблеми, що заважали ефективного розвитку ринку праці були закладені ще в період існування цих держав в рамках СРСР, коли сформувався значний надлишок робочої сили на більшості підприємств. Рецесія 1990-х рр. в цих країнах характеризувалась тим феноменом, що рівень зайнятості в них скорочувався повільніше, ніж зменшувались показники ВВП. Результатом такої ситуації стало зменшення продуктивності праці та рівня реальних заробітних плат. Спостерігалась дуальність ринку праці, коли багато робітників, що втратили свою роботу в промисловому секторі, переміщувались назад в аграрний сектор виробництва для того щоб уникнути безробіття в містах. Ситуація на ринку праці в сфері сільського господарства та промисловості розвивалась відмінними шляхами. Хоча в секторі сільського господарства спостерігалось падіння виробництва, воно не набуло таких масштабів, як це спостерігалось в інших секторах економіки. Це, зокрема, пояснювалось тим, що приватизація землі дозволила значній кількості малих фермерських господарств збільшити обсяги виробництва та певною мірою його продуктивність, поступово замінюючи державні сільськогосподарські підприємства на ринку. Однак, сільське господарство залишалось досить таки ізольованим сектором з обмеженою кооперацією з промисловими галузями. В промисловості, розвал державного сектору виробництва не був адекватно компенсованим приватними компаніями. Початок економічного зростання після 1997 р. забезпечувався розвитком округлих промислових галузях, переважно капіталоінтенсивних. В результаті, попит на продукцію сільського господарства зростав незначною мірою. Як і в промисловості, так і в сільському господарстві не створювалось достатньої кількості робочих місць, незважаючи на економічне зростання, кількість зайнятих збільшувалась лише незначною мірою [6]. Все це створювало стимули для додаткової робочої сили в Центральній Азії для пошуку можливостей зайнятості в країнах сусідах.

Вагомими чинниками для еміграції з ряду країн СНД виступають нерозвиненість економіки, брак інституційних реформ, а також низька якість державних послуг [6]. П'ять з

країн СНД – Вірменія, Казахстан, Молдова, Киргизія та Таджикистан є країнами з одним з найвищих показників еміграції в світі. Таджикистан, Киргизія та Молдова при цьому знаходяться в десятці країн з найвищими показниками грошових переказів відносно ВВП. За різними оцінками, в регіоні Європи та Центральної Азії (ЄЦА) знаходились в русі від 8 до 12 млн. трудових мігрантів. Незважаючи на масштаби важливості питання міграції та грошових переказів, а також їхньої важливості для скорочення рівня бідності, та взаємної вигідності для країн походження та для країн призначення, не має розроблених та впроваджених ефективних стратегій використання міграційного потенціалу як в регіоні ЄЦА загалом, так і в країнах СНД, зокрема [7].

Незважаючи на той факт, що вільний рух населення через кордони в рамках є вагомим регіональним трендом, однак, на глобальному рівні і надалі ключовими напрямками лібералізації залишається торгівля товарами та капіталом. В результаті, ефекти світової економічної кризи на питання міжнародної міграції значною мірою ігноруються міжнародною спільнотою Країни СНГ зазнали значного удару від глобальної економічної кризи, що призвело до усунення позитивних наслідків у боротьбі проти негативних демографічних змін у регіоні, таких як зменшення приросту населення, та рівня народжуваності. Одночасно в регіоні спостерігалось значне скорочення робочих місць. Відчутним також було зменшення в грошових переказах мігрантів, що призвело до погіршення стандартів життя в їхніх країнах походження [1]. Однак, навіть незважаючи на ці тенденції, вони носили лише короткостроковий характер та не зачіпали глибинної сутності та чинників міграції.

Міграція в рамках регіону СНД обумовлена окрім суто економічних також і демографічними причинами. Молоде та зростаюче населення в слаборозвинених країнах Центральної Азії рухаються до північних країн колишнього СРСР, які характеризуються старінням населення та зменшення кількості робочої сили в структурі населення. В 2000-х рр. Росія та Білорусь стали країнами нетто-іміграції

Вільний рух населення між країнами СНД був одним з найбільш важливих зв'язків в рамках колишнього СРСР, а також важливим ресурсом для економічного розвитку в регіоні. Однак, початок економічної кризи значною мірою вплинув на динаміку розвитку ринків праці країн регіону та міграційних процесів, а також пов'язаних з ними грошових переказів мігрантів. Для прикладу, в четвертому кварталі 2008 р. грошові перекази з Росії до інших країн СНД зменшились на 25% у порівнянні з попереднім кварталом, що було прямим наслідком кризи. Ті країни, що є найбільш залежними від міграції та грошових переказів зазнали найбільшого впливу від кризи. До таких країн відносяться Вірменія, Таджикистан, Киргизія та Молдова [1]. Водночас, для України наслідки скорочення міграції не були настільки вагомими.

Міграція є ваговою економічною силою в країнах СНД, більшість країн мають значну частку емігрантів в структурі населення (Таблиця 1).

Таблиця 1
Показники ринків праці та міграція в країнах СНД, 2010 р.

№	Країна	Кількість робочої сили, млн. осіб	Кількість емігрантів, млн. осіб	Частка емігрантів, % до населення	Кількість імігрантів, млн. осіб	Частка імігрантів, % до населення
1.	Російська Федерація	75,9	11,055	7,9	12,27	8,7

№	Країна	Кількість робочої сили, млн. осіб	Кількість емігрантів, млн. осіб	Частка еміг- рантів, % до населення	Кількість іммігрантів, млн. осіб	Частка імміг- рантів, % до населення
2.	Україна	23,3	6,563	14,4	5,257	11,6
3.	Узбекистан	11,9	1,955	7	1,175	4,2
4.	Казахстан	8,2	3,717	23,6	3,079	19,5
5.	Білорусь	4,9	1,779	18,6	1,09	11,4
6.	Азербайджан	4,2	1,432	16	0,264	3
7.	Таджикистан	2,6	0,791	11,2	0,284	4
8.	Грузія	2,3	1,057	25,1	0,167	4
9.	Киргизія	2,3	0,62	11,2	0,223	4
10.	Туркменістан	2,2	0,261	5	0,208	4
11.	Вірменія	1,5	0,87	28,2	0,324	10,5
12.	Молдова	1,4	0,77	21,5	0,408	11,4

Джерело: складено автором на основі [2].

Як видно з Таблиці 1, понад половина загальної величини регіонального ринку праці, без урахування міграційних потоків, припадає на Російську Федерацію. Аналогічна ситуація спостерігається і з припливом іммігрантів до країн СНД – більшість мігрантів знаходяться на території Росії. Водночас, варто відзначити, що дані міжнародної статистики не дають уявлення про обсяги поточних міграційних потоків, оскільки враховують, передусім, усталену ситуацію з проживанням етнічних груп за межами країни походження, яка склалась на момент припинення існування СРСР.

Значні відносні показники мігрантів в структурі населення всіх країн СНД пояснюється тим, що в наслідок розпаду СРСР значна частина громадян різних держав залишились поза межами своєї етнічної батьківщини. Окрім цього, наявність значної кількості діаспори, поряд з спільною історичною спадщиною, а також схожим діловим менталітетом та принципами ведення бізнесу на пострадянському просторі, сприяли досить тісний інтеграції ринків праці в регіоні СНД. Ринок праці країн СНД, на сьогодні, є досить тісно інтегрованим, зважаючи на те, що між більшістю країн СНД не існує візового режиму, що не в останню чергу сприяє взаємопроникненню міграційних рухів.

Загалом для міграції в рамках СНД характерно існування декількох ключових імміграційних центрів, до яких відноситься Росія, Україна та Казахстан (вони займають, відповідно, друге, одинадцяте та п'ятнадцяте місця в світі за кількістю іммігрантів), які в свою чергу є і значними країнами еміграції (третє, п'яте та дванадцяте місця, відповідно). Значною мірою, міграція між цими центрами відбувається на взаємній основі, що підтверджує, зокрема, і статистика по ключовим міграційним коридорам (Таблиця 3). Так, ключовими постачальниками мігрантів для Російської Федерації, за даними Світового Банку [2] виступали Україна, Казахстан, Білорусь, Узбекистан та Азербайджан, Грузія та Вірменія. Водночас емігранти з Росії проживали в першу чергу в Україні, Казахстані, Ізраїлі, Білорусі, США, Узбекистані та Німеччині. Говорячи ж про трудову міграцію, то близько половини тимчасових трудових мігрантів з України спрямовуються до Російської Федерації.

Аналогічною виглядає ситуація і для України, з якої емігранти переважно спрямовуються до Російської Федерації, Польщі, США та Казахстані, а іммігранти в Україні родом

з Росії, Білорусі, Казахстану, Узбекистану та інших пострадянських республік. Для Казахстану дані показники виглядають наступним чином: ключовими напрямками еміграції є Росія, Україна, Узбекистан, Ізраїль, Німеччина, США та Туркменістан, а імміграції до країни в першу чергу відбувається з Російської Федерації, України, Узбекистану, Німеччини, Білорусі та Азербайджану.

Більшість інших країн СНД, зокрема, Таджикистан, Молдова, Грузія, Киргизія, Вірменія, є країнами майже виключно еміграційного спрямування. При цьому, для всіх цих країн є переважаюча внутрішньорегіональна міграція, а ключовою країною призначення для тимчасових робітників з цих країн виступає Російська Федерація.

Цілком очевидним є те, що країни СНД є тісно інтегрованими в аспекті міграційних переміщень між країнами, зважаючи на високий показник внутрішньорегіональної міграції. Окрім міграції в рамках регіону важливими є також традиційний напрямок еміграції для країн колишнього СРСР – США, Німеччина та Ізраїль, завдяки якому за кордоном уже сформувались значні діаспори вихідців з пострадянських країн, а також нові напрями для трудової міграції, такі як Польща, Чехія, та Італія, Іспанія та Португалія для України.

Відносну важливість міграції для країн СНД можна оцінити за кількістю грошових переказів, що отримуються мігрантами (Таблиця 2).

Таблиця 2
Показники грошових переказів в країнах СНД

№	Країна	Притік грошових переказів, млрд. дол. США (2012 р.)	Притік грошових переказів, % до ВВП (2012 р.)	Відтік грошових переказів млрд. дол. США (2011 р.)	Відтік грошових переказів, % до ВВП (2011 р.)
1.	Російська Федерація	5,501	0,3	22,73	0,2
2.	Україна	6,89	4,1	0,031	0,02
3.	Казахстан	0,162	0,1	3,544	1,9
4.	Білорусь	0,698	1,3	0,088	0,2
5.	Вірменія	1,449	12,6	0,161	1,6
6.	Грузія	1,533	7,7	0,071	0,5
7.	Азербайджан	1,835	3	1,284	2
8.	Таджикистан	3,739	46,9	0,201	3,1
9.	Молдова	1,769	23	0,1	1,4
10.	Киргизія	2,075	29,1	0,337	5,7

Джерело: складено автором на основі [3].

Аналіз міграційних надходжень дозволяє досить чітко проаналізувати цілий ряд питань, пов'язаних з залученням країни до міграційних переміщень. По-перше, визначаючи сальдо між вхідними та вихідними потоками грошових переказів можна оцінити загальним позиціонуванням країни як країни донора чи реципієнта на світовому ринку. У випадку з регіоном СНД досить чітко спостерігається, що лише дів країни (Російська Федерація та Казахстан) є країнами переважно відтоку грошових переказів, решта країн є країнами або ж виключного, або ж переважного (зокрема, Азербайджан) притоку грошових переказів. Певною мірою це дозволяє говорити як про загальний позитивний еко-

номічний стан в цих країнах, порівняно з іншими країнами регіону, так і наявність потреби в іноземній робочій силі.

Іншим важливим параметром, наведеним в Таблиці УЗ, виступає відносна частка грошових переказів у ВВП країни походження або ж призначення міграції. Розглядаючи ситуацію в регіоні СНД можна дійти висновку, що країни за обсягами притоку фінансових ресурсів від мігрантів можуть бути розподілені на декілька категорій. По-перше, це країни, для яких грошові перекази відіграють вагомую роль у структурі їхньої економіки, а отже функціонування міграційної системи є критично важливим для підтримання поточної стабільності економічної системи. До цієї групи країн можна віднести Таджикистан (грошові перекази в структурі ВВП країни досягають 46,9%, що є найвищим показником в світі, при цьому, даючи показник в країні продовжує зростати, оскільки в 2009 р. він складав лише 25%, хоча і на той момент Таджикистан був найбільш залежною від міграційних надходжень країною), Киргизію (29,1%), Молдову (23%), а також Вірменію (12,6%). Для ряду країн грошові перекази відіграють вагомую стабілізуючу та стимулюючу роль, однак, вони не є ключовим у структурі доходів цих країн. До таких держав в регіоні СНД відносяться Грузія (7,7%), Україна (4,1%) та Азербайджан (3%). Незважаючи на відсутність офіційної інформації по Узбекистану, можна стверджувати, що він також відноситься до другої категорії країн, приймаючи до уваги абсолютну та відносну кількість емігрантів у структурі населення. До третьої категорії країн відносяться ті, для яких грошові перекази не відіграють суттєвої ролі в економіці. Так, зокрема, незважаючи на досить значні абсолютні показники притоку фінансових ресурсів у абсолютному вираженні для Російської Федерації (5,5 млрд. дол. США), вони складають лише 0,3% від її ВВП. Для Казахстану ж показники притоку грошових переказів є незваними як у абсолютному, так і у відносному вираженні.

Грошові перекази є важливим джерелом зовнішнього фінансування для країн СНД, які мають як позитивні так і негативні наслідки для країн походження міграції. Грошові перекази роблять свій безпосередній внесок у зменшення бідності, забезпечуючи домогосподарствам доступ до споживчих продуктів. Також вони є джерелом потенційних заощаджень, а відтак і інвестицій. Переважним напрямком використання таких заощаджень виступають інвестиції в людський капітал, а саме сфера охорони здоров'я та освіта. В ролі стабільного джерела надходжень іноземної валюти, грошові перекази допомагають фінансувати оплату імпортованих товарів, а також обслуговувати зовнішній борг, а отже непрямо впливати на фінансовий розвиток. З іншого боку, грошові перекази можуть створити втрати для країни, через ревальвацію національної валюти та нестабільність валютного ринку [1]. Грошові перекази в регіоні СНД є досить значними, особливо у відносному виразі, порівнюючи загальну кількість мігрантів та обсяг зафіксованих грошових переказів для більшості країн, за виключенням Російської Федерації та Казахстану.

Однак, при загальній кількості мігрантів в світі на рівні 215 млн. осіб та 372 млрд. дол. грошових переказів [4], що складає 1,730 тис. дол. на одного мігранта, в регіоні СНД обсяг притоку грошових переказів дорівнює 25,6 млрд. дол., при 30,7 млн. емігрантів, що складає лише 830 дол. Це пояснюється не в останню чергу тим, що значна кількість постійної еміграції в регіоні носить не трудове походження, а також спрямованість міграції в переважно внутрішньорегіональному напрямку, де рівень доходів є відчутно меншим ніж в розвинених країнах світу, що виступають ключовими реципієнтами мігрантів на глобальному рівні.

З початком глобальної економічної кризи грошові перекази в країни СНД скоротились на 20-25%, водночас криза не спричинила масового повернення робітників на бать-

ківщину, і, зрештою, загальний обсяг грошових переказів вийшов або ж перевершив докризові рівні. Наприклад, досягши піку в 2008 р., грошові перекази в Таджикистані склали 2,5 млрд. дол., кризове скорочення призвело до фінансових надходжень від мігрантів в 2009 р. лише на рівні 1,748 млрд. Однак, вже в 2012 р. даний показник склав 3,060 млрд., що на 20% перевищувало докризовий показник.

Вагому роль міграції на просторах СНД відіграє також транзитна міграція, не в останню чергу завдяки якій 3 країни СНД (Росія, Україна та Казахстан) займають провідні місця в світі в ролі учасників міграційних коридорів (див. Таблицю 3).

Таблиця 3
Найбільші міграційні коридори в світі, 2010 р.

№	Країна	Кількість мігрантів, млн. осіб
1	Мексика-США	11,6
2	Російська Федерація-Україна	3,7
3	Україна-Російська Федерація	3,6
4	Бангладеш-Індія	3,3
5	Туреччина-Німеччина	2,7
6	Казахстан-Російська Федерація	2,6
7	Російська Федерація-Казахстан	2,2
8	Китай-Гонконг	2,2
9	Індія-ОАЕ	2,2
10	Китай-США	1,7

Джерело: [2].

На сьогодні існує необхідність для держав країн членів розробляти скоординовану та погоджену міграційну політику, яка б враховувала також позицію діаспор, професійних спілок, неурядових організацій. Ключовою метою такої координації має стати спільна міграційна зона. В рамках СНД починаючи з 1992 р. функціонує Угода про безвізовий режим для громадян країн СНД по території країн учасників [5]. Україна не приєдналась до даної угоди, підписуючи договори про вільне переміщення в рамках СНД на двосторонній основі. Водночас, даний документ стосувався лише переміщення осіб, не передбачаючи лібералізації або ж інтеграції ринків праці, питання працевлаштування і надалі залишаються виключною компетенцією приймаючих країн.

На думку дослідника А.Нестерової [8], на сьогодні вже можна стверджувати про наявність існування спільного ринку праці Росії та Білорусі, оскільки громадяни обох держав мають рівноцінні права щодо можливостей працевлаштування в обох країнах. Відбувається взаємне визнання трудового стажу, який був здобутий під час зайнятості в одній з країн. Роботодавці обох країн не зобов'язані отримувати спеціальних дозволів для того, щоб наймати робітника з Росії або Білорусі. Також, в рамках Євразійського економічного співтовариства існують угоди, щодо надання рівних прав громадянам при поступленні до вищих учбових закладів, Угода про взаємне визнання документів про освіту.

Процеси створення спільного ринку праці в рамках СНД стикаються з практикою впровадження угод в сфері соціально-трудова відносин, як наслідок трудова міграція є ускладненою, а прогрес в інтеграції ринків праці СНД є незначним.

Для того, щоб зробити кроки для інтеграції ринку праці країн СНД, держави члени повинні спростити та гармонізувати свої режими щодо трудової міграції, включно з зако-

нодавчими процедурами реєстрації та легалізації. Зважаючи на те, що питання формування спільного ринку праці може бути довготривалою процедурою, акцент в коротко- та середньостроковій перспективі повинен робитись на запровадженні квот, якщо такі передбачені національним законодавством, на тому рівні, на якому б вони відображали реальні потреби ринку праці. Ці положення [1], зокрема містяться і в рекомендаціях експертів Світового Банку.

Висновки. В силу історичних, демографічних, географічних та, передусім, економічних причин, ринок праці країн СНД залишається досить сильно інтегрованим, зважаючи на високі показники внутрішньо регіональної міграції, також вагому частку мігрантів в структурі населення країн регіону. В рамках країн СНД виділились ключові групи країн постачальників та країн приймаючих міграцію, а також тих, міграція для яких носить відносно збалансований характер. Водночас, регулювання трудової міграції практично виключно, за окремими винятками, залежить від внутрішніх рішень приймаючої країни та інтересів її внутрішнього ринку праці.

Список використаних джерел

1. Canagarajah S. Kholmatov M. Migration and Remittances in CIS Countries during the Global Economic Crisis / S. Canagarajah, M. Kholmatov / [Electronic source]. – Mode of access: http://siteresources.worldbank.org/INTECALEA/Resources/KBV16_Migration_Remittances_1_10.pdf
2. Migration and Remittances Factbook 2011 [Electronic Resource] - Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Factbook2011-Ebook.pdf>
3. Remittance Flows in 2012: An Update / The World Bank // [Electronic source]. – Mode of access: <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21121930~menuPK:3145470~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>
5. Migration and Remittances / The World Bank // [Electronic source]. – Mode of access: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:20648762~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>
6. О Соглашении о безвизовом передвижении граждан государств Содружества Независимых Государств по территории его участников / Дипломатический вестник // [Электронный ресурс]. – Способ доступа: http://www.mid.ru/bdomp/dip_vest.nsf/19c2fdee616f12e54325688e00486a45/7a2c24f97ffd9cc7c32569840051164e!OpenDocument
7. Main Labor Market Developments during the Transition / World Bank // [Electronic source]. – Mode of access: http://siteresources.worldbank.org/INTECALEA/Resources/KBV16_Migration_Remittances_1_10.pdf
8. Supporting Migration Reforms in Europe and Central Asia / World Bank // [Electronic source]. – Mode of access: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/0,,contentMDK:22889858~menuPK:3949141~pagePK:146736~piPK:226340~theSitePK:258599,00.html>
9. А.А. Нестерова. Интеграция национальных рынков труда на пространстве СНГ / А.А. Нестерова // [Электронный ресурс]. – Способ доступа: http://elib.bs.u.by/bitstream/123456789/34293/1/Нестерова_Интеграция%20национальных%20рынков.pdf

УДК 336.02:339.92

Кириченко А.В.*

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИБІР ЯК СТИМУЛ ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Ця стаття зосереджена на ключових особливостях соціальної політики СНД та ЄС та спрямована на виявлення нових напрямків реформування української соціальної політики.

Ключові слова: соціальна політика, інтеграція, Співдружність Незалежних Держав (СНД), Митний Союз, Європейський Союз (ЄС), Євразійський Союз.

This paper focuses on the key features of CIS and EU social policy and seeks to identify new directions for reform of the Ukrainian social policy.

Постановка проблеми та аналіз основних публікацій. Інтеграційні процеси є актуальними для всіх держав, включаючи і нашу, але Україна і досі не може обрати курс зовнішньоекономічної інтеграції. Сьогодні Україна має статус держави-учасниці СНД, але, в той же час, одним із основних завдань зовнішньої політики є “забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі” [1]. Крім того, існує думка, що євразійська інтеграція України є неминучою, але будь-який інтеграційний сценарій України – європейський, чи євразійський вплине на соціальну політику.

Розвинена система соціального захисту населення є невід’ємною складовою соціальної політики будь-якої цивілізованої держави, головною функцією якої є забезпечення визначених стандартів рівня і якості життя населення. Реалізація прав людини, ступінь її захисту від факторів та наслідків базових соціальних ризиків безпосередньо залежить від соціальної політики в державі, на що має істотний вплив вибір інтеграційного вектора.

Серед сучасних українських вчених-економістів, які внесли істотний вклад у розробку проблеми оптимізації соціальної політики, гідне місце займають О. І. Амоша, Д. В. Полозенко, В. Б. Тропіна, В. М. Федосов, С. І. Юрій та ін.

Метою роботи є аналіз стану соціальної сфери, що дозволить визначити наявні соціальні ризики та перспективи розвитку соціальної політики України в контексті вибору інтеграційного вектору.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція до Євразійського Союзу, на думку фахівців, є не дуже привабливою, оскільки в цьому союзі буде явне домінування Росії. При розгляді євразійського сценарію варто враховувати характер і методи здійснення державної політики Росії загалом, та соціальної зокрема. Відтак в Російській Федерації існує три основних напрямки соціальної політики: створення умов для трудової активності, регулювання зайнятості і зарплати, вдосконалення трудових якостей працівника; пряма підтримка доходів через систему соціального забезпечення; розвиток людської особистості, підтримку здоров'я, підвищення культурного рівня, надання послуг через систему соціальної інфраструктури.

* кандидат економічних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сучасна соціальна політика РФ далека від ідеалу. Досвід її функціонування свідчить, що повноцінний соціальний захист населення та ефективне функціонування соціально-культурної сфери поки не досягнуті. Загальновідомі такі факти, як низькі пенсії та соціальні допомоги, фактична ліквідація безкоштовності послуг охорони здоров'я, освіти, застій культури і мистецтва. Ці проблеми обумовлюють небувале соціальне розшарування, підривають національну єдність.

Незважаючи на те, що пройшло більше 20 років з моменту розпаду СРСР, рівень життя в колишніх республіках сьогодні приблизно однаковий. У державах Митного Союзу і в Україні практично не відрізняються рівні мінімальних зарплат та прожиткового мінімуму (табл. 1).

Таблиця 1
Показники рівня мінімальних зарплат та прожиткового мінімуму у державах Митного Союзу і в Україні станом на грудень 2012 р., \$ США

Показник	Держави Митного Союзу та Україна			
	Російська Федерація	Білорусія	Казахстан	Україна
Мінімальна зарплата	153	160	160	140
Прожитковий мінімум	220	106	124	135

Джерело: побудовано за [2].

В найбільших державах колишнього СРСР продуктивність праці не зростає і не встигає за зростанням зарплат. Хоча і вони у 2012 р. підвищувалися досить повільно: у Росії – на 7,8 % проти 10-15 % у 2000-2007 рр; в Україні в півтора рази повільніше, ніж роком раніше: в середньому на 10,6 % проти 16,2 % у 2011 р. Незважаючи на відносно невисокі показники безробіття в кожній державі, ситуація на ринку праці досить напружена. Найчастіше для зростання виробництва просто недостатньо трудових ресурсів (особливо це характерно для Росії і Казахстану). Рівень безробіття – трохи вище 5 %, але немає робочої сили для прискорення росту. У результаті утворюється розрив між темпами зростання зарплат і темпами зростання продуктивності праці. При зміцненні тенденції загостриться проблема конкурентоспроможності економіки [2].

Щодо соціальної політики Європейського Союзу, то на перший погляд може здатися, що в національних системах соціального захисту країн ЄС більше відмінностей, ніж схожих ознак, оскільки кожна держава йшла своїм шляхом при формуванні соціальної політики. Разом з тим, можливою є їх типологізація, що допомагає краще вивчити досвід європейських держав і застосувати його в Україні. В ЄС домінують чотири основні моделі: континентальна, англосаксонська, скандинавська і південно-європейська.

Континентальна модель (модель Бісмарка) встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, отже соціальні видатки фінансуються, переважно, за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Англосаксонська модель (модель Беверіджа) здійснює фінансування як за рахунок страхових внесків, так і за рахунок державного бюджету. В скандинавській моделі отримання соціальних послуг і виплат, як правило, гарантується всім жителям держави й не обумовлюється зайнятістю й виплатою страхових внесків. Південно-європейська модель має відносно низький рівень соціальної захищеності, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім'ї.

Не дивлячись на відмінності в моделях соціальної політики, країни Європейського Союзу є переважно соціально-орієнтованими державами. Їх відмінності полягають у рівні цієї "соціальності" [3, с. 7].

За стандартами Ради Європи соціальне забезпечення включає, крім матеріального забезпечення (завдяки соціальному страхуванню), також інші форми соціального захисту: державну соціальну допомогу, спеціальний і особливий (додатковий) соціальний захист тощо. Міжнародне бюро праці визначає важливість горизонтального (якомога повніше охоплення населення

соціальними гарантіями) та вертикального (поступове забезпечення більш високих гарантій отримання доходу та охорони здоров'я з урахуванням економічного й соціального розвитку при виникненні соціальних ризиків – безробіття, хвороби, інвалідності, народження дитини, втрати годувальника, похилого віку тощо) компонентів соціального забезпечення [4, с. 10-11].

В ЄС наявний високий рівень соціальних стандартів і розвитку гуманітарної сфери, ефективний захист прав працівників, розвинена система охорони довкілля. Наслідком інтеграції України в ЄС стануть суттєві зміни в забезпеченні права на вільне працевлаштування, адекватної оплати та безпеки праці, гарантій соціального забезпечення, належних умов життя громадян, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту і соціального страхування відповідно до європейських стандартів [5, с. 98].

Джерела фінансування програм соціальної політики поділяють на внутрішні і зовнішні. Зовнішні джерела фінансування формуються за рахунок міжнародних економічних інституцій (міждержавних, державних і недержавних), а внутрішні – визначаються бюджетом на відповідний рік та цілою низкою позабюджетних коштів, основними серед яких є кошти державних та недержавних соціальних фондів, соціальних фондів органів місцевого самоврядування, різноманітні позики (територіальні, муніципальні, змішані тощо), а також фінансовими ресурсами підприємств, організацій та установ, які опосередковано підтримують соціальні проекти і заходи [6, с. 28].

Однак основним джерелом фінансового забезпечення соціальних гарантій є бюджет держави, що пояснюється як низьким рівнем доходів переважної частини населення, так і традиційною орієнтацією громадян на отримання соціальних послуг саме від держави.

Характерною ознакою соціальної політики держав засновниць СНД та ЄС є загальна тенденція до збільшення частки бюджетних видатків на соціальні заходи у видатках бюджету. Упродовж 2008-2012 рр. річні видатки на соціальні заходи складали в середньому 16,9 % загальної суми видатків українського бюджету, 21,3 % – бюджету РФ, 28 % – бюджету Білорусі та 44,8 % – бюджету ЄС (табл.2).

За сукупною часткою соціальних видатків бюджету відносно ВВП Україна не поступається державам Європейського Союзу. Проте в Україні, як і в інших державах засновницях СНД, більша частина соціальних видатків поглинається видатками на фінансування програм соціального захисту і соціального забезпечення, в той час як у державах ЄС переважна частина бюджетних видатків спрямована на фінансування таких соціальних послуг, як освіта та охорона здоров'я [7, с. 9]. Крім того в видатки бюджету ЄС на соціальні заходи входить забезпечення зайнятості населення, що сприяє конкурентоспроможності економіки, а в державах Митного Союзу та в Україні, як зазначалося вище, загострюється проблема конкурентоспроможності економіки.

Визначальною тенденцією процесу формування фінансового забезпечення соціального захисту населення є посилення ролі фінансових ресурсів системи соціального страхування України. У структурі видатків системи соціального страхування провідне місце